

Яблонська Т.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Баліна А.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ПАРЕНТИФІКАЦІЇ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження парентифікації зумовлюється необхідністю осмислення цього феномену та його впливу на розвиток дитини в контексті культурно-історичних особливостей і сучасної динаміки української сім'ї. Дослідження ґрунтується на розумінні парентифікації як інверсії сімейних ролей, за якої дитина бере на себе роль дорослого у сім'ї, виконуючи емоційні або інструментальні функції, що має специфічні наслідки для її подальшого розвитку. Мета дослідження полягала в розкритті особливостей та впливу феномену парентифікації в етнокультурному ракурсі і в контексті динаміки сімейних стосунків, спричиненої війною. Методи дослідження: теоретичний аналіз, синтез та узагальнення психологічних та етнографічних досліджень. Встановлено, що історично парентифікація була нормою в українській сім'ї; ці патерни мають тенденцію відтворюватися в наступних поколіннях через механізм трансгенераційної передачі. Охарактеризовано гендерні особливості парентифікації, зокрема, залучення дівчат, які історично виконували в українських сім'ях роль «допоміжної матері» або помічниці по дому. Описано передумови парентифікації, що виникають в традиційно поширених в Україні багатопокілінних сім'ях. Охарактеризовано два основні види парентифікації: емоційну, що передбачає підтримку дорослих у їхніх переживаннях, та інструментальну, яка стосується догляду за молодшими дітьми, виконання побутових завдань та інших обов'язків, які делегуються дорослими. Зазначено, що в умовах війни парентифікація може набувати більших масштабів внаслідок структурних змін у сім'ях співвітчизників та негативної динаміки розвитку стосунків. Вплив парентифікації на розвиток особистості дитини розглядається у дослідженнях, з одного боку, як позитивний процес соціалізації, а з іншого боку – як різновид психологічного насильства, що порушує психоемоційний розвиток дитини. Негативними наслідками надмірної парентифікації можуть бути емоційне виснаження і психологічний дистрес, порушення базових потреб дитини, формування в неї специфічних особистісних рис і патернів поведінки (гіпервідповідальності за інших, нехтування власними потребами, тривожності, дезадаптивних стратегій подолання стресу).

Ключові слова: парентифікація, зміна (інверсія) ролей, сімейна структура, інструментальна парентифікація, емоційна парентифікація.

Постановка проблеми. Парентифікація – феномен, який все частіше стає предметом досліджень у сучасній психології, оскільки має значний вплив на психосоціальний розвиток особистості. Це явище, за якого діти беруть на себе відповідальність за емоційний чи фізичний добробут своїх батьків або інших членів сім'ї, що може призводити до їх емоційного перевантаження та стресу. Актуальність проблеми парентифікації істотно зростає в умовах сучасних соціальних та економічних викликів, з якими стикається українське

суспільство. Зараз, коли багато родин переживають фінансові труднощі, втрату житла, роботи та соціальних зв'язків, це збільшує навантаження на батьків й погіршує їхній психоемоційний стан. У відповідь на ці виклики, батьки часто перекладають частину своїх обов'язків на дітей, навіть не усвідомлюючи цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри очевидну актуальність проблеми та її наукове і практичне значення, в українському науковому середовищі наявні лише поодинокі дослід-

ження сім'ї, де згадуються прояви парентифікації [1; 2; 5; 6], хоча в світовій науковій спільноті це явище вивчається ще з 80-х років минулого століття і сучасні дослідження представлені досить широко [8; 17; 26; 27]. Тож дослідження специфіки цього феномену саме в контексті етнокультурних особливостей функціонування української сім'ї, а також поглиблення розуміння сучасних тенденцій, що виникають у сім'ях внаслідок впливу війни, є важливим для розуміння механізмів сімейного функціонування та впливу парентифікації на розвиток дитини.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретичне вивчення феномену парентифікації в етнокультурному ракурсі і в контексті динаміки сімейних стосунків, спричиненої війною.

Методи дослідження: теоретичний аналіз досліджень парентифікації та її впливу на розвиток особистості дитини (аналіз, порівняння, систематизація).

Виклад основного матеріалу. Парентифікація – складне психологічне явище, яке проявляється в тому, що діти у певному контексті або ж на постійній основі міняються з батьками своїми ролями. За таких обставин дитина бере на себе роль емоційної підтримки батьків, включається в обговорення дорослих проблем, замінює батьків у вихованні та догляді за молодшими сиблінгами, внаслідок чого швидко втрачає дитячу безтурботність і «дорослішає не за роками».

Перше дослідницьке питання, що виникає при розгляді явища парентифікації – в чому полягає різниця між нормальним розподілом обов'язків, заохоченням дітей до відповідальності і розвитком життєвих навичок та дійсною підміною дорослої ролі? З точки зору психології розвитку, більшість дослідників сходяться на думці, що помірна, контрольована кількість домашніх обов'язків є частиною нормального розвитку та пов'язана з позитивними довгостроковими ефектами, такими як розвиток характеру, відповідальності та компетентності [20; 23; 31]. Втім, парентифікацією це стає тоді, коли діти чи підлітки беруть на себе роль і обов'язки дорослих і батьків, які зазвичай не доручаються дітям і не відповідають їхньому етапу розвитку та рівню психологічної зрілості [10; 24]. Тож суттю парентифікації є зміна ролей, розмиття кордонів і перевернута ієрархія між батьками та іншими членами сім'ї, коли діти беруть на себе невідповідні з точки зору розвитку рівні відповідальності в сім'ї [15].

Дослідники виокремлюють інструментальний та емоційний типи парентифікації залежно від

завдань, ролей та обов'язків дитини. Підлітки, залучені до інструментальної парентифікації, виконують такі обов'язки, як приготування їжі, прибирання й вирішення фінансових питань, тоді як в умовах емоційної парентифікації вони реагують на емоційні потреби батьків, братів і сестер або діють як їх довірені особи та виконують роль миротворця у сім'ї при виникненні конфліктів. У багатьох дослідженнях зазначається, що саме емоційна парентифікація є більш шкідливою, ніж інструментальна [11; 12; 13; 16; 23; 24].

В системній сімейній парадигмі це явище добре описав І. Босорменьї-Надь у своїй теорії міжпоколінних зв'язків, зокрема, в контексті принципу повторюваності, який він називає «борг і заслуга» [9]. Згідно з цим підходом, певний стиль батьківського ставлення та виховання зазвичай буде відтворюватися дорослою вже особою по відношенню до власних дітей. Таким чином, досвід виховання продовжується через покоління, формуючи цілісну лінію передачі сімейних патернів. При цьому на формування особистості суттєво впливають трансгенераційні процеси і родинна історія.

У моделі Босорменьї-Надя розвиток особистості ґрунтується на чотирьох ключових вимірах: фактичному (охоплює спадковість, фізичне здоров'я та важливі події в житті), індивідуально-психологічному (внутрішні психічні процеси), поведінковому (спосіб взаємодії з іншими) та етичному (суб'єктивне відчуття справедливості, довіри, вірності й прав у стосунках), який є ключовим у формуванні міжособистісної динаміки [9]. Дослідник вводить поняття «невидимої лояльності» – глибокого екзистенційного зв'язку між поколіннями, що базується на відчутті обов'язку «віддати борг» своїм батькам за все отримане: життя, турботу, знання. Однак діти є не лише отримувачами – з часом вони самі передають цей борг далі, наступним поколінням. У випадках, коли в родині порушено природний баланс між «брати» й «давати», наприклад, при парентифікації – коли дитина змушена брати на себе батьківські функції, – цей ланцюг лояльності деформується. Дитина, яка мала б отримувати опору й турботу, змушена віддавати, не маючи для цього достатнього ресурсу. У результаті такі порушення породжують «непогашені борги», які можуть переходити до наступних поколінь у вигляді внутрішніх конфліктів, психоемоційних труднощів чи повторення деструктивних сценаріїв.

Важливо також розглянути парентифікацію як явище, що формується і проявляється не лише на

індивідуально-психологічному, а й на соціокультурному рівні. Одна з важливих етнокультурних особливостей української традиційної сім'ї полягає у закріпленій ролі старших дітей як помічників батьків, зокрема, через нагляд за молодшими братами і сестрами. Ця практика була поширеною в багатодітних родинах, особливо у сільській місцевості, де виживання сім'ї значною мірою залежало від чіткого розподілу функцій між її членами. Старша дитина, як правило, не лише допомагала батькам по господарству, але й перебирала на себе частину обов'язків щодо догляду за молодшими дітьми. Подібна роль розглядалася не як навантаження, а як норма, яка природно вписувалася в життєвий уклад української сім'ї.

Характерне для української сімейної культури залучення старших дітей до догляду за молодшими мало як практичне, так і виховне значення [3]. Згідно з аналізом М.Стельмаховича, в українському родинному вихованні спостерігається виразна тенденція «взаємовиховання» дітей-сиблінгів. У педагогічному сенсі це проявляється у перенесенні частини виховних функцій від дорослих на старших дітей. Так, старша дитина часто має більший вплив на молодших, ніж батьки, оскільки стосунки між сиблінгами є ближчими, мікросоціально більш комфортними, а самі діти більш схильні реагувати на приклад, а не на заборони. Ця модель виховання, хоч і є ефективною в сенсі соціалізації, водночас може призводити до емоційного перевантаження старших дітей, особливо в умовах недостатньої підтримки з боку дорослих [3]. Аналіз досліджень показує, що залучення дитини до опіки над молодшими братами і сестрами починалося вже з раннього віку, нерідко з 4–6 років, коли старші діти виконували функції няньок: заколисували, переспівували пісні, вчили ходити, годували і допомагали у догляді немовлят. Подібна участь сприяла формуванню у дитини почуття відповідальності, дисципліни, доброзичливого ставлення до інших. Однак у психологічному аспекті це ставало основою парентифікації – особливо тоді, коли ці обов'язки не супроводжувалися підтримкою й не обмежувалися в часі.

Вивчаючи становище жінки в традиційній українській культурі, О.Кісь, виразно простежує соціокультурну модель, яка створювала сприятливе підґрунтя для формування парентифікації серед дівчат [1]. Дослідниця описує, що з раннього віку дівчинка інтегрувалась у світ «жіночих» обов'язків – як у побутовому, так і у виховному сенсі, – перебираючи на себе функції матері,

доглядальниці, трудівниці, а з часом – і вчительки для молодших. Гендерна соціалізація дівчат розгорталась через трудову залученість, підпорядкованість родинним потребам і передачу досвіду «від матері до дочки» як безальтернативної життєвої траєкторії. Так, ще у 6–8 років дівчатка починали виконувати хатню роботу: мити посуд, підмітати, носити воду, годувати худобу, доглядати за молодшими братами і сестрами. При цьому їхня участь у трудовій діяльності була не символічною, а повноцінною і системною. З часом виникала своєрідна «норма», за якої дівчина мала не лише допомагати по господарству, а й ставала відповідальною за нього у випадку відсутності матері. У контексті парентифікації це означає прийняття дитиною надмірної ролі дорослого задовго до досягнення психологічної зрілості.

О. Кісь також фіксує типові випадки, коли дівчатка позбавлялися можливості навчатися, оскільки мати «забирала зі школи», вважаючи важливішою їхню допомогу вдома [1]. В такому випадку дитина не просто допомагає – вона вступає в роль помічниці по догляді за молодшими сиблінгами, що фактично відображає інструментальну парентифікацію. Крім трудового навантаження, дівчатка часто зазнавали й морального тиску. Фрази на кшталт «ти старша – маєш знати, як допомагати» відображають глибоко вкорінені уявлення про обов'язок, що транслиувалися не як виняток, а як норма жіночого дорослішання. Це сприяло формуванню почуття відповідальності за інших як ключової риси ідентичності, що в дорослому віці може проявлятися у надмірному контролі, труднощах у самопідтримці та схильності до самопожертви. Це дає підстави інтерпретувати явище парентифікації як культурно легітимований і навіть очікуваний процес у контексті української традиційної культури. Позиція дівчинки як «допоміжної матері» не тільки підтримувалась соціальними нормами, а й була інституціоналізована в межах родини, що заклало фундамент для формування відповідного патерну поведінки, з усіма психологічними наслідками, притаманними феномену парентифікації.

З одного боку, такі явища традиційної культури багато у чому визначені безпосереднім соціальним контекстом – батьки в той час могли фізично не мати змоги стежити за всім господарством чи виконувати всі хатні обов'язками, тому діти були їх вагомим підтримкою у цьому. Ці сімейні патерни є досить стійкими і схильними до трансгенераційної передачі, тож в умовах сучасних змін багато проявів парентифікації можуть зберігатися у родинах, навіть в умовах більш замож-

ного життя, без крайньої необхідності залучення дітей. Явище парентифікації у таких випадках може мати характер трансгенераційної травми, яка передається не лише через безпосередню поведінку, а й через глибинні наративи родинної ідентичності. У таких випадках обов'язки та установки попередніх поколінь не просто повторюються, а закріплюються як моральна норма, очікувана модель поведінки, що не піддається сумніву. Таким чином, дитина може відчувати провину або сором за те, що не виправдовує «героїчного» досвіду своїх родичів, і в ранньому віці приймає на себе емоційну чи практичну відповідальність за інших, часто на шкоду власному розвитку. Це сприяє формуванню внутрішньої потреби бути корисною, необхідною, «хорошою» – ціною власних потреб, що і є одним з ключових механізмів парентифікації.

Ще однією особливістю структури української родини була багатопоколінна сім'я, що тривалий час була домінуючою формою спільного проживання. Як свідчать етнографічні дослідження, в українських родинах часто одночасно жили батьки, одружені діти та внуки [3]. У такому середовищі господарство передавалося від батька до сина, а догляд за старшими членами родини входив до обов'язків молодших поколінь. Це створювало передумови для відтворення патернів взаємозалежності і водночас – для формування ролей, притаманних парентифікації.

Ці моделі поведінки, закріплені впродовж століть, не зникли з трансформацією соціальної реальності. Дані сучасних досліджень свідчать про те, що багатопоколінні сім'ї й надалі зберігають стійку представленість, особливо у сільській місцевості та західних регіонах України [4]. У таких родинах досі актуальною є практика догляду за старшими батьками, а також економічна та емоційна взаємопідтримка між поколіннями. Особливо це помітно у випадках, коли дорослі діти стають годувальниками своїх батьків похилого віку. Навіть після створення власної родини, вони часто залишаються в тісному зв'язку з батьками або знову об'єднуються з ними у разі необхідності. Така міжпоколінна підтримка, хоч і є соціально схвальною, водночас створює передумови для відтворення механізмів парентифікації – особливо в ситуаціях, коли молодші покоління відчують моральний або емоційний обов'язок «повертати борги» за підтримку в дитинстві. Таким чином, трансгенераційні сценарії відповідальності й турботи зберігаються і в сучасній родинній структурі, проявляючись як

у матеріальній, так і в емоційній самопожертві на користь старших або молодших членів сім'ї.

Окремо варто відзначити особливості соціального контексту України останніх років. Війна спричинила деформацію функціонування української сім'ї, зокрема, через втрату або фізичну відсутність одного або обох батьків. Відзначається зростання кількості родин, де діти залишилися на утриманні родичів або навіть на самостійне виживання, що загрожує їх повноцінному вихованню та емоційному розвитку [2]. За такої деформації сімейної структури можуть виникати явища, коли старші діти змушені брати на себе батьківські функції як у випадку операційної допомоги, так і емоційної підтримки. В сім'ях, де чоловік чи жінка стали військовослужбовцями, той із батьків, хто залишився, має нести більшу відповідальність за себе та дітей, втім, не завжди відчуває в собі сили впоратись і може емоційно залучати дітей в свої проблеми або ж передавати їм більшу частину обов'язків. У випадку, коли обоє батьків знаходяться на фронті, а старші діти-підлітки мусять дбати про себе та, за наявності, і про молодших сиблінгів, якщо поруч немає надійного дорослого, який замінює батьків.

Ситуація загострюється також масштабною еміграцією родин за кордон, адже в цьому випадку додається стрес адаптації до нової країни та її умов. Навіть сім'ї, що залишились у повному складі, можуть перекладати більше обов'язків на дітей, адже зовнішня ситуація нестабільна, тож діти долучаються до більшої кількості задач, щоб «полегшити життя сім'ї». Явище «тимчасово неповної сім'ї» виникає внаслідок розлуки батьків і дітей у зв'язку з вимушеною міграцією [5]. В таких сім'ях діти залишаються під опікою бабусь, дідусів або навіть старших сиблінгів, що зумовлює парентифікацію. Як зазначає М. Janowska у статті, присвяченій проблемі євросирітства, дитині необхідні не лише матеріальні умови, а й активна, доброзичлива присутність обох батьків, адже кожен з них вносить у виховання власні елементи [18]. Відсутність одного з батьків спричиняє порушення у формуванні взаємозалежних відносин, а надмірна відповідальність, покладена на дитину, перевищує її вікові можливості. Така ситуація може призводити до депресії, тривожності, проблем поведінки. І. Ясточкіна, аналізуючи проблеми українських родин під час війни, вказує на загострення економічної нестабільності, втрату житла та загальне емоційне виснаження. Жінки, які виїхали з дітьми за кордон, змушені брати на себе подвійну роль – бути і матір'ю, і батьком, що

призводить до складних психоемоційних станів і, як наслідок, до підвищеного навантаження на дітей [6]. У таких умовах роль дитини може змінюватися – вона стає емоційною опорою для батька або матері, що є одним із головних механізмів формування емоційної парентифікації.

Як описували у своїх роботах Boszormenyi-Nagy and Spark [10], «маневр парентифікації» відбувається для задоволення потреби загальної сімейної системи та потреби деяких осіб, включених у систему (наприклад, батьків, братів і сестер), про яких немає кому більше подбати. Цей обов'язок може бути як напряду покладений на дитину батьками, з вербальним посилом «ти повинен / повинна», так і переданий підсвідомо, коли підліток усвідомлює неспроможність батьків подбати про себе або про молодших дітей емоційно чи фізично.

Важливим чинником поширеності явища парентифікації в українських сім'ях є все ще недостатній рівень психологічної просвіти. Відтак важливою є психоедукація батьків як необхідний елемент розвитку їх саморегуляції і подолання власних проблем, а також знання вікових особливостей розвитку дітей. Важливо розуміти, що, попри здатність вирішувати повсякденні завдання, підлітки все ще перебувають у процесі нейропластичних змін, які визначають їх здатність до планування та регуляції емоцій. Батьки можуть вважати: якщо підліток вже має достатні можливості до того, щоб задовільнити власні базові потреби, а також власну думку та точку зору – це вже майже доросла людина. Але вони рідко замислюються над тим, що фізіологічно мозок підлітка продовжує свій розвиток. Як зазначають дослідники, період фізичного, когнітивного та соціально-емоційного розвитку триває від 10 до 24 років. Зокрема, у віці 25 років закінчується формування префронтальної кори, що відповідає за самоконтроль, усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків [30]. Це важливо враховувати при вихованні підлітків, оскільки переважання емоційних та імпульсивних рішень може призводити до непередбачуваних наслідків, які стосуються не лише їхнього самопочуття та благополуччя, а й взаємодії у родині. В контексті фізіологічного розвитку підліток може бути психологічно і когнітивно не готовий до значних навантажень, таких як взяття на себе обов'язків дорослих чи виховання молодших сиблінгів. В той же час важливо розмежувати ситуації і завдання, коли батьки вчать дітей відповідальності та допомагають формувати особистісну зрілість, з одного боку, і в який момент це стає деструктивним для психіки, з іншого.

Jurkovic запропонував диференціювати деструктивну та конструктивну парентифікацію. Він зазначав, що патологічна парентифікація належить до спектру проблем, які підпадають під визначення «жорстоке поводження з дітьми»; важкі форми парентифікації можуть мати особливу етіологію, наслідки, моделі передачі від покоління до покоління та реакцію на лікування [19]. Конструктивна парентифікація передбачає таку саму поведінку, як і деструктивна, але також врівноважує поведінку піклування серед членів сім'ї та включає оцінку і визнання батьками внеску підлітка в сімейну систему. На відміну від погляду Boszormenyi-Nagy та Spark, які вважають парентифікацію неетичним поводженням з дітьми та підлітками [10]), підхід Юрковича допускає конкуруючу точку зору: він припускає, що парентифікація може бути етичним і належним (хоч і надмірним) ставленням до дітей, враховуючи вік і рівень розвитку підлітка, сімейну культуру та сімейний контекст. Наприклад, підліток, який тимчасово допомагає виконувати сімейні та батьківські обов'язки, поки один із батьків одужує після лікування раку, може відчувати конструктивне батьківство. Але все ще незрозумілим і суперечливим залишається питання, в який саме момент цей вплив набуває деструктивних рис.

Згадані вище підходи, запропоновані Minuchin et al. (1967) [24], Boszormenyi-Nagy і Spark [10], а також Jurkovic [19], значною мірою підтверджені емпіричними даними. У психологічній літературі з'явилися альтернативні терміни для означення явища парентифікації та парентифікованої дитини, зокрема: зміна ролей (*role reversal*) [22]; обтяжена дитина (*burdened child*); адултоїди (*adultoids*) [14], батьківська дитина (*parental child*) [24]; маленький батько/маленька мати (*little parent*) [11].

Розглянемо докладніше вплив парентифікації на особистісний розвиток дитини. В період молодшого шкільного віку (6–11 років) діти перебувають на стадії «компетентність проти неповноцінності», де основним завданням є формування відчуття успішності та майстерності через виконання завдань, що відповідають їхньому віку. Цей етап є важливим для формування основних навичок та самовідчуття, які пізніше вплинуть на здатність вирішувати складніші завдання. У віці дозрівання (12–18 років) ключовою задачею стає подолання кризи «ідентичність проти роліової плутанини». Саме в цей період молоді люди активно шукають своє місце в суспільстві, формують власну ідентичність та визначають свої цінності. Якщо підлітків перевантажують сімейними обов'язками, напри-

клад, у випадку парентифікації, це може негативно впливати на їх здатність до самостійного пошуку та визначення власної ідентичності. Надмірне емоційне навантаження і відсутність можливості зосередитися на особистісному розвитку можуть спричинити рольову сплутаність, що, в свою чергу, ускладнює процес самовизначення. Більше того, переключення на роль «дорослого» може створювати прірву між підлітком та його однолітками, які зовсім не замислюються над такими речами у власній родині. Посилена турбота про сім'ю може суперечити типовим завданням розвитку підлітка, таким як успішність у школі, стосунки з однолітками та зростання автономії. Підліток може передчасно подорослішати або стати надмірно незалежним у дуже короткий термін, що часто описується як псевдозрілість [14].

Емпіричні дослідження виявили численні негативні наслідки, пов'язані з досвідом парентифікації в підлітковому віці. Ці наслідки або супутні клінічні проблеми включають такі феномени, як: низька самооцінка, порушення внутрішньоособистісного та міжособистісного функціонування, низька академічна успішність [17], психологічний дистрес [29], травматичний стрес [16], характерологічні особливості та проблеми прив'язаності [7], низька самооцінка та порушення особистості [8; 27].

Одна з найпоширеніших реакцій на парентифікацію – підвищений рівень тривожності. Дослідження підтверджують, що парентифіковані діти частіше демонструють симптоми генералізованого тривожного розладу, соціальної тривожності та панічних атак [16]. Діти, які опиняються в ситуації парентифікації, змушені брати на себе відповідальність за добробут сім'ї, що призводить до порушення вікової гармонії розвитку та надмірного навантаження на психіку [10].

По-перше, надмірна відповідальність та рольові конфлікти можуть викликати високий рівень стресу та емоційного виснаження. Такий хронічний стрес, спричинений необхідністю виконувати функції, що перевищують дитячі можливості, негативно впливає на нервову систему [26; 27]. Дослідження показують, що діти, які тривалий час перебувають у стані підвищеної відповідальності за сім'ю, демонструють більш виражені симптоми хронічної тривожності, що може призвести до соматичних розладів, таких як порушення сну, головний біль та проблеми з травленням [17]. Крім того, постійна необхідність бути «на варті» сімейного благополуччя формує у таких дітей гіперчутливість до потенційних загроз, що

проявляється у надмірній обережності, уникненні нових ситуацій та труднощах у встановленні довірливих стосунків із ровесниками [15].

По-друге, завдання, які діти змушені виконувати в межах парентифікації, часто лежать поза межами їхнього контролю та можливостей, що посилює почуття безпорадності та пригнічує самооцінку. Відповідно до теорії контролю, запропонованої Ротбаумом, Вайсом і Снайдером [25], люди відчувають менше тривоги, коли можуть впливати на ситуацію, мають достатню підготовку до неї або ж якщо мають здатність пристосовуватись до ситуації, надаючи їй суб'єктивного сенсу, передбачаючи її розвиток. Однак у випадку парентифікації дитина або підліток змушені брати на себе завдання, до яких вони не мають ні емоційної, ні когнітивної підготовки. Аналогічно, діти, які беруть на себе батьківські функції, можуть відчувати хронічний страх зробити помилку, що лише підсилює їх невпевненість у собі та сприяє формуванню схильності до самокритики [26].

По-третє, важливим аспектом регуляції емоцій у підлітковому віці є наявність підтримки від дорослих, що допомагає розвивати навички подолання стресу та формування психологічної стійкості. Проте у випадку парентифікації підліток не лише позбавляється цієї підтримки, а й сам стає тим, хто має її надавати іншим членам сім'ї. Відповідно, він опиняється у стані емоційного виснаження, оскільки його власні потреби залишаються незадоволеними. Дослідження показують, що підлітки, які змушені постійно підтримувати батьків емоційно, демонструють вищий рівень депресивних симптомів та підвищену реактивність на стрес у дорослому віці [28]. Недоотримання емоційної підтримки в критичний період розвитку спричиняє формування негнучких стратегій подолання стресу та підвищує ризик розвитку тривожних розладів у майбутньому [25].

Більшість досліджень парентифікації зосереджені на її негативних аспектах та наслідках, а її ймовірні позитивні наслідки часто залишаються поза увагою [11; 13; 15]. Водночас у більш пізніх роботах науковці почали досліджувати феномен психологічної стійкості серед осіб, які зазнали парентифікації, але змогли уникнути її негативного впливу або навіть отримали від цього певні переваги [8; 23; 26; 28; 31]. Кілька досліджень розглядали взаємозв'язок між парентифікацією в підлітковому віці та позитивними наслідками в дорослому житті. Парентифікація асоціюється з розвитком навичок розв'язання проблем [23], стратегій подолання труднощів [29], особистісним

зростанням і почуттям компетентності [12; 31], зменшенням проявів псевдозрілості (наприклад, вживання тютюну та алкоголю) [29], а також покращенням психічного здоров'я [28].

Водночас не можна однозначно стверджувати, що парентифікація є конструктивним явищем для дитини, скоріше індивідуальна адаптація до цих обставин може спонукати розвиток позитивних рис. В той же час може виявитися, що навіть за наявності позитивних наслідків парентифікації – таких як розвиток відповідальності, емпатії чи здатності до розв'язання проблем – вони можуть співіснувати з негативними проявами, зокрема, підвищеним рівнем тривожності, порушенням особистісних меж або схильністю до надмірного самоконтролю. Іншими словами, дитина, яка стала «компетентною» та адаптованою внаслідок ранньої ролі дорослого, водночас може залишатися вразливою до емоційного виснаження чи внутрішньої напруги. Це ставить під сумнів уявлення про парентифікацію як винятково адаптивне чи деструктивне явище, вказуючи на складну, амбівалентну природу її наслідків.

Висновки. Парентифікацію розглянуто як процес, у якому дитина бере на себе роль дорослого у сім'ї, виконуючи притаманні йому емоційні або інструментальні функції. Традиційно парентифікація була нормою в українській сім'ї; ці патерни можуть відтворюватися і в сучасних сім'ях через механізм трансгенераційної передачі. Особливо залучалися до парентифікації дівчатка, які історично виконували в українських сім'ях роль «допоміжної матері» або помічниці по дому. Крім цього, багатопоколінна сім'я як історично поширена структура української сім'ї характерна структура створювала передумови для відтворення патернів взаємозалежності і водночас – для формування ролей, притаманних парентифікації.

Охарактеризовано два основні види парентифікації: емоційну, що передбачає підтримку дорослих у їхніх переживаннях, та інструментальну, яка стосується догляду за молодшими дітьми, виконання побутових завдань та інших обов'язків, які делегуються дорослими. В умовах війни парентифікація може набувати значно більших масштабів внаслідок структурних змін у сім'ях наших співвітчизників та негативної динаміки розвитку стосунків: сімейних втрат та роз'єднання сімей, зростання кількості розлучень, розділеності сімей внаслідок міграції жінок та дітей, фінансових та матеріально-побутових складнощів, значного емоційного навантаження при хронічному стресі.

Вплив парентифікації на розвиток особистості дитини може розглядатися, з одного боку, як позитивний процес соціалізації, а з іншого боку – різновид психологічного насильства, що порушує психоемоційний розвиток дитини через сприяння гіпервідповідальності та підвищеної чутливості до стресу. Негативні наслідки надмірної парентифікації зумовлені тим, що дитина змушена функціонувати поза межами своїх вікових можливостей, що призводить до емоційного виснаження і психологічного дистресу, порушення її базових потреб, зокрема, потреби в захищеності, підтримці та віковій автономії, формування дезадаптивних стратегій подолання стресу. Діти, які мали досвід парентифікації, частіше демонструють вищий рівень тривожності, депресивних переживань та труднощів у міжособистісних стосунках у дорослому віці.

Це зумовлює необхідність подальших досліджень явища парентифікації та створення на їх основі психоедукаційних програм для батьків, навчальних курсів та рекомендацій для психологів для підвищення їх компетенцій в роботі з сім'ями та з особами з негативними наслідками парентифікації.

Список літератури:

1. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. Інститут народознавства НАН України. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 233 с.
2. Слюсар Л. І. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2(52). С. 3–20. <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>
3. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. 1997. К.: ІЗМН, 232, 3.
4. Яблонська Т.М. Багатопоколінна сім'я з точки зору структурного підходу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2007. Вип. 17 (20). С.212–220.
5. Янічка-Панек Т. Роз'єднана українська родина – огляд ситуації, спричиненої війною. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2022. № 1(5). С. 94–102. [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(5\).2022.94-102](https://doi.org/10.35387/ucj.1(5).2022.94-102)
6. Ясточкина І. А. Проблеми українських сімей в період війни. *Науковий журнал «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики»*. 2023. №39. С. 94–97. <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/22>
7. Alpert J., Brown L., Courtois C. Symptomatic clients and memories of childhood abuse: What the trauma and child sexual abuse literature tells us. *Psychology Public Policy and Law*. 2000. №4. Р. 941–995.

8. Borchet J., Lewandowska-Walter A., Połomski P. *et al.* (2020). We are in this Together: Retrospective Parentification, Sibling Relationships, and Self-Esteem. *Journal Child and Family Studies*. 2020. Vol. 29. P. 2982–2991. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01723-3>
9. Boszormenyi-Nagy I. Commentary: Transgenerational Solidarity – Therapy’s Mandate and Ethics. *Family Process*. 1985. Vol. 24, iss. 4. P. 454–456. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1985.00454.x>
10. Boszormenyi-Nagy I., Spark G. *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. Hagerstown: Harper & Row. 1973.
11. Byng-Hall J. The significance of children fulfilling parental roles: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*. 2008. Vol. 30. P. 147–162.
12. Champion J. E., Jaser S. S., Reeslund K. L., Simmons L., Potts J. E., Shears A. R., *et al.* Caretaking behaviors by adolescent children of mothers with and without a history of depression. *Journal of Family Psychology*. 2009. Vol. 23. P. 156–166.
13. Fitzgerald M. M., Schneider R. A., Salstrom S., Zinzow H. M., Jackson J., Fossel R. V. Child sexual abuse, early family risk, and childhood parentification: Pathways to current psychosocial adjustment. *Journal of Family Psychology*. 2008. Vol. 22. P. 320–324. doi:10.1037/0893-3200.22.2.320
14. Galambos N.L., Tilton-Weaver L.C. Adolescents’ psychosocial maturity, problem behavior, and subjective age: In search of the adultoid. *Applied Developmental Science*. 2000. Vol. 4. P. 178–192.
15. Hooper L. M. The application of attachment theory and family systems theory to the phenomena of parentification. *The Family Journal*. 2007. Vol. 15. P. 217–223. doi:10.1177/1066480707301290.
16. Hooper L.M., Marotta S.A., Lanthier R. P. Predictors of growth and distress following parentification among college students. *Journal of Child and Family Studies*. 2008. Vol. 17. P. 693–705.
17. Huczevska I., Mynarska M. From parentification to parenthood: caregiving responsibilities in childhood and childbearing desire in young adulthood. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*. 2025. Vol. 43(1). P. 4–18. <https://doi.org/10.1080/02646838.2023.2220356>
18. Janowska M. Eurosieroctwo w Polsce jako problem rodziny. 2009 / Portal edukacyjny edux.pl. URL: <https://www.edukacja.edux.pl/p-6459-eurosieroctwo-w-polsce-jako-problem-rodziny.php> (дата звернення 8.12.2025)
19. Jurkovic G. J. *The plight of the parentified child*. New York: Brunner Mazel. 1997.
20. Longest K. C., Shanahan M. J. Adolescent work intensity and substance use: The mediational and moderational roles of parenting. *Journal of Marriage and Family*. 2007. Vol. 69. P. 703–720.
21. Luecken L. J., Lemery K. S. Early caregiving and physiological stress responses. *Clinical Psychology Review*. 2004. Vol. 24. P. 171–191.
22. Macfie J., McElwain N. L., Houts R. M., Cox M. J. Intergenerational transmission of role reversal between parent and child: Dyadic and family systems internal working models. *Attachment & Human Development*. 2005. Vol. 7(1). P. 51–65.
23. McMahon T. J., Luthar S. S. Defining characteristics and potential consequences of caretaking burden among children living in urban poverty. *The American Journal of Orthopsychiatry*. 2007. Vol. 77. P. 267–281. doi:10.1037/0002-9432.77.2.267.
24. Minuchin S. *Families and Family Therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1974.
25. Rothbaum F., Weisz J. R., Snyder S. S. Changing the world and changing the self: A two-process model of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1982. Vol. 42(1). P. 5–37. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.1.5>
26. Ruziana M., Normala I., Hamidin A., Poh Ying Lim. The positive and negative aspects of parentification: An integrated review, *Children and Youth Services Review*. 2023. Vol. 144. P. 106709. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106709>.
27. Schorr S., Goldner L. “Like stepping on glass”: A theoretical model to understand the emotional experience of childhood parentification. *Family Relations*. 2023. Vol. 72(5). P. 3029–3048. <https://doi.org/10.1111/fare.12833>
28. Shifren K., Kachorek L. V. Does early caregiving matter? The effects on young caregiver’s adult mental health. *International Journal of Behavioral Development*. 2003. Vol. 27. P. 338–346. doi:10.1080/01650250244000371.
29. Stein J. A., Rotheram-Borus M. J., Lester P. Impact of parentification on long-term outcomes among children of parents with HIV/AIDS. *Family Process*. 2007. Vol. 46. P. 317–333.
30. Sylwester R. *The Adolescent Brain: Reaching for Autonomy*. Newbury Park (CA): Corwin Press; 2007.
31. Telzer E. H., Fuligni A. J. Daily family assistance and the psychological well-being of adolescents Latin American, Asian, and European backgrounds. *Developmental Psychology*. 2009. Vol. 45. P. 1177–1189.

Yablonska T.M., Balina A.V. IMPACT OF PARENTIFICATION ON CHILD DEVELOPMENT: SOCIO-CULTURAL AND INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS

The relevance of studying parentification is driven by the need to understand this phenomenon and its impact on child development within the cultural-historical context and the modern dynamics of the Ukrainian family. The study is based on the concept of parentification as a role inversion within the family, in which the child assumes an adult role and performs emotional or instrumental functions, leading to specific consequences for their subsequent development. The purpose of the study was to explore the characteristics and impact of the phenomenon of parentification from an ethnocultural perspective and in the context of wartime changes in family dynamics. Research methods included theoretical analysis, synthesis, and generalization of psychological and ethnographic studies. It has been established that historically, parentification was a normative part of Ukrainian family life; these patterns tend to be reproduced in subsequent generations through the mechanism of transgenerational transmission. The gender specifics of parentification are described, particularly the involvement of girls, who historically performed the role of “assistant mother” or household helper in Ukrainian families. The prerequisites for parentification arising in multigenerational families, traditionally common in Ukraine, are also outlined. Two main types of parentification are characterized: emotional parentification, which involves supporting adults in their emotional experiences, and instrumental parentification, which includes caring for younger children, performing household tasks, and other responsibilities delegated by adults. It is noted that under wartime conditions, parentification may become more widespread due to structural changes in Ukrainian families and the deterioration of family relationships. The impact of parentification on child personality development is considered in research both as a potentially positive process of socialization and, conversely, as a form of psychological abuse that disrupts the child’s psycho-emotional development. The negative consequences of excessive parentification may include emotional exhaustion and psychological distress, unmet basic needs, and the formation of specific personality traits and behavioral patterns (such as hyper-responsibility for others, neglect of one’s own needs, heightened anxiety, and maladaptive stress-coping strategies).

Key words: parentification, role inversion, family structure, instrumental parentification, emotional parentification.

Дата надходження статті: 12.11.2025

Дата прийняття статті: 09.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025